

## **Імпресіоніст в експресіоністичному світі: стилістичний парадокс М. Коцюбинського**

Стаття присвячена аналізу стильових особливостей новели «Intermezzo» М. Коцюбинського. Парадоксальність стилю – імпресіонізм/експресіонізм – головний акцент дослідження. Виділено картини світу персонажа-імпресіоніста (спокій, гармонія, легкість) та персонажа-експресіоніста (небезпека, страх, крик, біль тощо).

**Ключові слова:** експресіонізм, імпресіонізм, парадокс, синтез мистецтв, стиль, когнітивний аналіз.

Традиційно в українському літературознавстві (Ю. Кузнецов, В. Марко, П. Хропко та ін.) новела Михайла Коцюбинського «Intermezzo» подана як «вершина українського імпресіонізму». Так, порушуючи питання про стиль і метод М. Коцюбинського, Юрій Кузнецов констатує, що «естетична функція світлотіні, кольору, образів природи в творах М. Коцюбинського надзвичайно складна. Найбільш яскраво це простежується в новелах «Цвіт яблуні» та «Intermezzo», цілком відмінних, але побудованих на єдиних *імпресіоністичних засадах*» [5, с. 149]. При аналізі «Intermezzo» він звертає увагу на ліризацію, симфонізм та мажорність тексту. Також П. Хропко у підручнику «Українська література» визначає «Intermezzo» як новелістичний шедевр. Віддаючи перевагу картинам природи, від яких читач отримує естетичну насолоду, автор наголошує на тому, що «доводиться знову згадувати *імпресіоністичну літературну техніку*, яка дала Коцюбинському змогу збагатити реалістичне художнє письмо відбиттям безперервного руху життя, його постійних змін і перетворень [13, с. 251].

Дещо іншого погляду дотримується літературознавець Ярослав Поліщук, наголошуючи на модерному новаторстві М. Коцюбинського: «Видатний художній ефект твору полягає у відсутності в ньому котурнових, штучних ідей. Навпаки, ідейний зміст цілком пластично втілено на всіх рівнях організації художнього тексту – його тропіки, риторики, стилю, композиції. Кредо митця, що постулює його кров'яний зв'язок із людьми, з сучасністю, з актуальною

дійсністю, є глибоким світоглядним принципом, а втома й сумніви лише надають переконливості цій ідеї. Адже внутрішня криза героя проявляє його як живу людину, схильну переживати болі й розчарування, а не ходульного «борця» чи поета-трибуна з неодмінним «служінням народові». У цьому новела М. Коцюбинського є вищою й мудрішою (мірою справжньої класики) від усіх спроб її кон'юнктурного інтерпретування» [12, с. 118–119]. «Пластичне зображення емоцій та переживань – в усій їх гамі та повноті – робить твір М. Коцюбинського цілком органічним у системі *модерністичної поетики*, зокрема в ширшому європейському контексті: в «Intermezzo» можна відчитувати творчі перегуки та збіжності з творами А. Доде, Г. Ібсена, Дж. Лондона» [12, с. 120].

Очевидно, що більшість дослідників вважають художній стиль новели «Intermezzo» імпресіоністичним, аргументуючи це вираженням зв'язку з малярством (поєднання яскравих барв, зміна тонів, взаємоперехід кольорів тощо), музикою (моделювання ритму, звукові ефекти) тощо. Проте, внутрішній світ ліричного героя представлений кричущими та болючими емоціями, які він виражає через своє сприймання.

Якщо проаналізувати рецепцію персонажа, то можна зауважити, що стиль письма М. Коцюбинського у згаданому тексті – це не лише імпресіонізм. На нашу думку, в новелі спостерігається переплітання двох стилів: *персонаж-імпресіоніст* (людина з тонким відчуттям кольору) перебуває в *експресіоністичному світі* (так би мовити, у чорно-білому світі). Герой сприймає одну картину, а засвоює іншу. Досі жоден літературознавчий підхід не враховував розділення стилів у новелі «Intermezzo», тому є підстави говорити про *стилістичний парадокс* Михайла Коцюбинського.

Отже, мета цієї статті – дослідити неоднозначність стилю «Intermezzo» та за допомогою когнітивного аналізу виявити естетичну природу тексту.

Парадоксом називають «міркування, що містить формальну суперечність, а під час його доведення можна одночасно підтвердити істинність і хибність судження». [8, с. 181]. Навіть заголовок «Інтермеццо» (італ. *intermezzo*, від латин. *intermedius* – що знаходиться посеред, проміжний) натякає на неоднозначність стилю: проміжний між чим? Можливо, між імпресіонізмом та експресіонізмом? Спробуємо довести цю думку, ідучи услід за текстом.

**Картина світу експресіоніста.** «...На переконання експресіоністів, достеменний митець повинен не наслідувати зовнішній світ, а деформувати його, вивести на рівень «мистецтва крику», творити іншу, особливу дійсність, наскрізь бачену крізь призму неухильного розладу» [8, с. 323]. Тут доречно згадати монографію «Візуальне у творчості М. Коцюбинського» Олександра Ковальчука, професора Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя. Розділ у книзі з назвою «Intermezzo» (імпресіонізм + експресіонізм + сюрреалізм?) одразу привертає увагу. Далі читаємо: «...не маючи змоги вирішити художні проблеми тільки в межах блискуче освоєного імпресіонізму, М. Коцюбинський звертається до засобів та прийомів, характерних, швидше, для *авангардних течій* з їх галюцогенними та сновидними образами» [2, с. 135]. О. Ковальчук стверджує, що у новелі «Intermezzo» відштовхуватися слід «від концепту відчаю, який особливо виразно матеріалізувався в образі *крику*: «А люди йдуть. За одним другий, третій, і так без кінця. Вороги й друзі, близькі й сторонні – і всі *кричать* у мої вуха криком свого життя або своєї смерті, і всі *лишають* на душі моїй сліди своїх підшош. *Затулю вуха, замкну свою душу і буду кричати: тут вхід не вільний!*» [3, с. 86; 2, с. 136]. «Крик може бути засобом епатажу, формою протесту-бунту (таким криком сповнені твори А. Камю). Але найчастіше крик – це реакція на страждання в житті, на появу земного пекла. Саме таким відображає життя людини *експресіонізм*, який спершу осмислювався в зіставленні з імпресіонізмом. Якщо в імпресіонізмі головним є мистецтво бачити світ у розмаїтті його кольорової гами, у грі світлотіні, то в експресіонізмі актуалізувалося вміння відтворювати складні екстатичні стани людини за допомогою «акустичних» засобів...» [2, с. 136–137]; [Додаток 1].

Прихильники експресіонізму відкидали сенсуалістичні настанови імпресіоністів, спрямовані на фіксацію вражень тих чи тих подразників, натомість наголошували на потребі виражати істотний стан розколеної бінарними опозиціями, асиметричної, дисгармонійної дійсності, трактованої шляхом експресії, загостреної динаміки вираження без врахування суміжних аспектів художнього мислення. Конкретна форма підлягала деструкції на користь абстрактної форми при відмові від «ідеології перспективи», кольорового екстазу, реєстрів різнобарвної гами, що призводило до хроматичних узагальнень, до пошуків відкритої, чистої барви при кричущому контрастуванні їх [8, с. 323].

Початок новели переносить читача у внутрішній світ ліричного героя, котрий втомився від численних «треба» та «мусиш». Персонаж заглиблюється у свій проблемний психічний світ: *«Бо життя безупинно іде на мене, як хвиля на берег. Не тільки власне, а і чуже. А врешті – хіба я знаю, де кінчається власне життя, а чуже починається? Я чую, як чуже існування входить в моє, мов повітря крізь вікна і двері, як води притоків у річку»* [3, с. 83].

Зовнішня картина світу для героя загрозлива, небезпечна, страждальна, болюча тощо. Наприклад:

– *«Се ти одягла землю в камінь й залізо...»* [3, с. 83];

– *«Ти кидаєш у моє серце, як до власного сховку, свої страждання і свої болі, розбиті надії і свою розпач»* [3, с. 84];

– *«Здавалосьь, город витягує в поле свою залізну руку за мною і не пускає»* [3, с. 84];

– *«Десять чорних кімнат, налитих пільмою по самі вінця»* [3, с. 85];

– *«І досі той морок наді мною панує – всі ночі, половину мого життя стоїть він між мною й тобою»* [3, с. 90];

– *«Ага, людське горе, ти таки ловиш мене? І я не тікаю!»* [3, с. 94];

– *«Людей їдять пранці, нужда, горілка, а вони в темноті жеруть один одного. Як нам світить ще сонце і не погасне?»* [3, с. 94].

Сприймання персонажем відбувається через його волю. Він «виливає» те, що у ньому наявне зараз, іншими словами виражає своє ставлення. Таким чином, «емоції крику» ліричного героя представляють *експресіоністичну картину світу* у тексті.

**Картина світу імпресіоніста.** Групою австрійських письменників, очолюваних Г. Баром, була сформульована естетична модель імпресіонізму. Її основою стало вчення Е. Маха («Аналіз відчуттів»), головною тезою якого є те, що «світ складається з наших вражень». Обстоювалася доцільність використання випадкових асоціацій, прийомів недомовленості, хисткості мовлення, натяків на таємницю, фатальність [8, с. 417].

Визначальні елементи стилю (зокрема, пленерне світосприймання, що виконувало передусім настроєву функцію і реалізувалося найчастіше через артистичні тропи, каталогізація чуттєвих компонентів, що часто сягала рівня синестезії тощо), який виявився органічним склад-

ником українського модернізму, на відміну від європейської літератури, найповніше розкрився у творчості М. Коцюбинського [8, с. 417].

В «Intermezzo» імпресіоністична картина представлена пейзажними уявленнями персонажа, що виповнені яскравою поетичною вишуканістю:

– «...Розплющую очі і раптом бачу у вікнах глибоке небо і віти берези. Кує зозуля. Б'є молоточком у кришталевий великий дзвін – ку-ку! Ку-ку! – і сіє тишу по травах. Уявляється раптом зелений двір...» [3, с. 86];

– «Тихо пливе блакитними річками льон... А там ячмінь хилиться й тче... тче з тонких вусів зелений серпанок» [3, с. 88];

– «Мене спиняє біла піна гречок, запашина, легка, наче збита крилами бджіл. Просто під ноги лягла співуча арфа й гуде на всі струни» [3, с. 88];

– «Молода сила тремтить і пориває з кожної жилки стебла; клекотить в соках надія й те велике жадання, що його звати – плідючість» [3, с. 89].

Чому ліричному герою доводиться уявляти? Тому що це природно для нього. Він намагається відчутти, прожити свої стани, бути з'єднаним зі своєю рецепцією, а натомість болісно переживає картини загрозового та небезпечного світу. Людина з тонким відчуттям кольору і звуку почувається розгубленою в чорно-білому середовищі.

Завершальний фрагмент твору говорить про те, що душа головного персонажа (імпресіоніста) прилаштувалася до умов дисгармонійної дійсності (експресіоністичного світу): «Покірливо дав я себе забрати, і поки залізо тряслось та ляцало, я ще раз, востаннє, вбираю у себе спокій рівнини, синю дрімоту далеких просторів... Прощайте. Йду поміж люди. Душа готова, струни тугі, наладжені, вона вже грає...» [3, с. 95].

Експресіоністичний світ в тексті – це фрейм (рамка), крізь призму якого виливається назовні внутрішній світ митця. Він інтерпретує те, що надходить з його свідомості. Природа героя імпресіоністична, а сприймає він експресіоністично. Свідомість розірвана, вона шукає відповіді на запитання: а як є насправді? як має бути? Водночас стверджує: я хочу знати! я дошукуюсь, що ж насправді. Незвичне поєднання двох стилів дає підстави говорити про парадоксальність літературного методу М. Коцюбинського.

### *Література*

1. Горболіс Л. Герой «Intermezzo» М. Коцюбинського: «у пошуках своєї орбіти» // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Літературознавство: Зб. наук. праць з нагоди 60-річчя д-ра філол. наук, проф. Миколи Ткачука / За ред. д. ф. н. Поплавської Н. М. Тернопіль: ТНПУ, 2009. Вип. 27. С. 49–54.
2. Ковальчук О. Г. Візуальне у творчості М. Коцюбинського: монографія. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2015. 232 с.
3. Коцюбинський М. М. Мала проза. *Fata morgana*. Тіні забутих предків: повісті, оповідання. Харків: Аргумент Принт, 2012. 256 с.
4. Коцюбинський М. М. Твори: В 4-х т. Т. 2 / Упоряд. і приміт. М. Грицюти. Київ: Дніпро, 1984. 382 с.
5. Кузнецов Ю. Б., Орлик П. І. Слідами феї Моргани: Вивчення творчості М. М. Коцюбинського в школі: посібник для вчителя / Ю. Б. Кузнецов, П. І. Орлик. Київ: Рад. шк., 1990. 208 с.
6. Кузнецов Ю. Б. Поетика прози Михайла Коцюбинського. Київ: Наук. думка, 1989. 269 с.
7. Курбайтаева А. А. Явление стилистического парадокса в современной лингвистике // Филологические науки. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2015. № 10 (52): в 2-х ч. Ч. I. С. 101–104.
8. Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т. 2 / Авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ: Академія, 2007. 624 с.
9. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гором'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. Київ: Академія, 2007. 752 с.
10. Литературный энциклопедический словарь / под общ. ред. В. М. Кожевникова, П. А. Николаева. Москва: Сов. энцикл., 1987. 751 с.
11. Марко В. Аналіз художнього твору. Грані епічного слова: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2015. 256 с.
12. Поліщук Я. І ката, і героя він любив...: Михайло Коцюбинський: літературний портрет. Київ: Академія, 2010. 304 с.
13. Хропко П. Українська література: підруч. для 10 кл. середн. шк., ліцеїв, гімназій, коледжів. 3-тє вид. Київ: Освіта, 1998. 528 с.

### *References*

1. Horbolis L. Hero of “Intermezzo” M. Kotsiubynskoho: “u poshukakh svoeyeyi orbity” [Hero of “Intermezzo” by M. Kotsiubynskiy: in the search of own orbit]. In: *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka*. Ternopil, 2009, issue 27, pp. 49–54 (in Ukrainian).
2. Kovalchuk O. H. *Vizualne u tvorchosti M. Kotsiubynskoho: monohrafia*. [Visuality in the works of M. Kotsiubynskiy: monograph]. Nizhyn, 2015, 232 p. (in Ukrainian).
3. Kotsiubynskiy M. M. *Mala proza. Fata morgana. Tini zabutykh predkiv: povisti, opovidannia* [Flash fiction. Fata morgana. Shadows of Forgotten Ancestors: tales, short stories]. 2012, 256 p. (in Ukrainian).
4. Kotsiubynskiy M. M. *Tvory* [Works]. Kiev, 1984, vols. 1–5, 2<sup>nd</sup> vol., 382 p. (in Ukrainian).

5. Kuznetsov Y. B., Orlyk P. I. *Slidamy fei Morhany: Vyvchenia tvorchosti M. M. Kotsiubynskoho v shkoli* [Following traces of fairy Morgana: Studying of M. Kotsiubynsky's oeuvre at school]. Kiev, 1990, 208 p. (in Ukrainian).
6. Kuznetsov Y. B. *Poetyka prozy Mykhaila Kotsiubynskoho* [The poetics of prose by M. Kotsiubynsky]. Kiev, 1989, 269 p. (in Ukrainian).
7. Kurbaitayeva A. A. *Yavleniye stilisticheskoho paradoksa v sovremennoy lingvistike* [The phenomenon of stylistic paradox in modern linguistics]. Tambov, 2015, vols. 1–2, 1<sup>st</sup> vol., issue 10, pp. 101–104 (in Russian).
8. *Literaturoznavcha encyclopedia* [Literature encyclopedia]. Kiev, 2007, vols. 1–2, 2<sup>nd</sup> vol., 624 p. (in Ukrainian).
9. *Literaturoznavchyi slovnyk-dovidnyk* [Literary glossary and reference book]. Kiev, 2007, 752 p. (in Ukrainian).
10. *Literaturnyi entsiklopedicheskyi slovar* [Literary encyclopedic dictionary]. Moscow, 1987, 751 p. (in Russian).
11. Marko V. *Analiz khudozhnoho tvor. Hrani epichnoho slova* [Analysis of fictional works. The lines of epic word]. Kiev, 2015, 256 p. (in Ukrainian).
12. Polishchuk Y. *I kata, I heroya vin lubyv...* [He liked both executioner and hero...]. Kiev, 2010, 304 p. (in Ukrainian).
13. Khropko P. *Ukrainska literatura* [Ukrainian literature]. Kiev, 1998, 528 p. (in Ukrainian).

**Antonina Lakhmaniuk. Impressionist in Expressionist World: Stylistic Paradox of M. Kotsiubynsky.** The article is devoted to the analysis of stylistic peculiarities of novella *Intermezzo* by M. Kotsiubynskyi. The cognitive effect of stylistic paradox is examined in the text. On the basis of comparison of two styles (impressionism and expressionism) it is described its literature technique. Mainly, the accent of the given research is put on the question of stylistic paradoxicality within impressionism and expressionism. The fictional world of the given novella by M. Kotsiubynskyi is represented by world's maps of two characters: impressionist character (tranquility, harmony, calmness) and expressionist character (hazard, fear, cry, pain etc). The studying of inner hero's state is witness to the domination of the emotions of the cry and indicates expressionist text.

**Key words:** expressionist, impressionist, paradox, synthesis of the arts, cognitive analysis, style, method, cognitive analysis.

#### *Додаток 1*

<b>Імпресіонізм</b>	<b>Експресіонізм</b>
Імпресіонізм – мистецтво кольору, звукопису, світлотіней	Експресіонізм – «мистецтво крику»
Відтворення особистих вражень та спостережень, мінливих миттєвих відчуттів та переживань	Вираження власного «я» через психічні процеси, напругу його переживань та емоцій
Відображення світу через безпосередню перцепцію	Заперечення безпосереднього сприйняття
Суб'єктивність, епізодичність,	Фрагментарність та плакатність

фрагментарність письма	письма, схильного або до монохромії, або до контрастів
Застосування художньої деталі, яка вказує на глибокий, прихований сенс	
Використання випадкових асоціацій, прийомів недомовленості	Поєднання віддалених, здебільшого непоєднаних асоціацій
Естетичні емоції: спокій, гармонія, легкість, ілюзорність	Естетичні емоції: небезпека, страх, жах, дисгармонія
Ліризація жанрів, метафорика письма	Символ, гіпербола, гротеск, метонімія

Стаття надійшла до редакції 15.09.2017 р.

УДК 808.1

*Тереза Левчук*

ORCID ID: 0000-0002-0277-3280

### «Крові запраг зболений аркуш...»: укротре про муки творчості

Проаналізовано використання лексеми *кров* у художньому моделюванні процесу творчості. Зосереджено увагу на семантиці червоного кольору, який об'єднує умовні знаки творчого катарсису – кров і вогонь. З'ясовано, що саме в експресіонізмі образи вогню і крові стали домінантами стилю й основою численних засобів посилення експресії.

**Ключові слова:** експресія, емоції, кров, творчий процес, червоний колір.

Чомусь дослідники літератури, і навіть дослідники експресіонізму, не зауважили надмірно часте вживання лексеми *кров*. Тим часом образ крові – засадничий для певної естетики, яка давала про себе знати завжди, але остаточно була усвідомлена в експресіонізмі.

«Того, до чого здатне тіло, до сих пір ніхто ще не визначив... Але, говорять, із одних лише законів природи, окільна вона розглядається лише як тілесна, неможливо було б вивести причини архітектурних споруд, витворів живопису і тому подібного, що продукує одне тільки людське мистецтво, і тіло людське не могло б побудувати будь-який храм, якщо б воно не визначалося і не керувалося душею, але я показав уже, що вони не знають, до чого здатне тіло і що можна вивести з одного тільки розгляду його природи...» [1, с. 6]. Ці слова Бенедикта Спінози Лев Виготський використав як епіграф до «Психології мистецтва», у якій обґрунтував паритет естетичного й психологічного у творчості.